

God historievetenskaplig metod? Det beror på.

KG Hammarlund

Hur ser (god) historievetenskaplig metod ut? Eller, med andra ord: hur gör historikern när hen gör historia?

Ett frustrerande oprecist men likväl meningsfullt svar på den frågan skulle kunna vara: det beror på.

Det kan låta undflyende. Historiker kanske helt enkelt inte diskuterar metodfrågor i någon nämnvärd utsträckning?

Visst gör de. Seminarier kring metodövningar och designerade delkurser i historievetenskaplig metod har i decennier varit självklara inslag vid våra historiska institutioner, från första terminens grundkurs till forskarutbildningen. Lika väletablerad är traditionen att behandla metodfrågor i ett särskilt avsnitt i inledningen till såväl kandidatuppsatser som doktorsavhandlingar.

Men det är också sant att metodfrågor stundtals behandlas förhållandevis summariskt. Ett axplock av tio avhandlingar i historia från fem lärosäten, framlagda mellan 2018 och 2021, visar stor variation. Metod- och materialval vid sidan av vad som kan ses som historieforskningens huvudfåra – skriftligt källmaterial – behandlas ofta utförligt, på runt 15 sidor, som när avhandlingen bygger på intervjuer och muntlig historia (Nilsson Mohammadi 2018) eller autoetnografisk metod (Englund 2028). Men metoddiskussionen kan också vara begränsad till två eller tre sidor (Hansen 2020; Lundberg 2018; Rotbain 2019).

Det kan verka förvånande att metoddiskussion och -överväganden ges så litet utrymme mot bakgrund av att metodfrågor, som nämnts, är ständigt närvarande i grund- och forskarutbildning och regelmässigt behandlas i *Scandia* och *Historisk tidskrift*, men kanske är just detta en möjlig förklaring – just för att metodöverväganden är så självklara behöver man inte orda om dem. I doktorsavhand-

lingen *God vetenskap* (2009) undersöker idéhistorikern Rangnar Nilsson vad som i sakkunnigutlåtanden inför professorstillsättningar betraktats som god vetenskap i tre ämnen från tre skilda fakulteter: litteraturvetenskap, statsvetenskap och fysik. Hon noterar därvid att metodfrågor sällan lyfts fram när sakkunniga i litteraturvetenskap bedömer kandidater till professorstjänster, något som starkt kontrasterar särskilt mot statsvetenskap:

Skillnaden [vad avser statsvetenskap] är mycket stor gentemot litteraturvetenskapen, där kommentarer om metoder är ovanliga. Vilka metoder en litteraturforskare använt anges än mer sällan, utan de sparsamma kommentarerna handlar om hur väl de tillämpats. Det kan tolkas som att den gängse metodarsenalen är oproblematiserad och enhetlig, så att närmare bestämningar förefaller de sakkunniga överflödiga. De behövs åtminstone inte så länge forskarna inte på något spektakulärt sätt gått utöver de invanda och förväntade mönstren (Nilsson 2009:284).

Litteraturvetenskap och historia är separata (om än stundom angränsande, rentav överlappande) ämnen, med skilda forskningsobjekt och var sina tillämpningar av teorier och metoder. Samtidigt kan det vara befogat att fundera över överensstämmelser i metodtillämpning, närmare bestämt i fråga om metoders syfte. Vad syftar den valda metoden till? Vad syftar forskningsprojektet till?

Ett nyckelord som frekvent tas upp i metodavsnittet i de allra flesta (men inte alla) avhandlingar i mitt axplock är förståelse:

"...strävan efter att förstå den värld som undersöks" (Benedahl 2020:50).

"...genom närläsning utveckla vår förståelse för det allmänna (Borenberg 2020:46).

"För att fördjupa förståelsen har jag även använt mig av..." (Egefur 2020:53)

"...metoden innebär i avhandlingen att först skaffa sig en fördjupad förståelse..." (Englund, V 2019:36).

"...ge en inblick i och förståelse av det dåtida samhället och dess människor" (Hansen 2020:16f).

"...förståelse för ett visst utsnitt ur det förflutna och dess kopplingar till nuet... (Nilsson Mohammadi 2018:39).

"...för att förstå de människor som levde då" (Runesson 2021:48).

"...för att förstå dessa praktiker i ett vidare sammanhang..." (Åhlman 2019:41).

Att förstå, snarare än att förklara eller beskriva, framstår i dessa exempel som en självklar målsättning för historisk forskning, så självklar att dess centrala roll inte motiveras. Vi skulle kunna se det som ett återvändande till den humanvetenskapernas 1800-talssjälvbild som Wilhelm Dilthey gav uttryck för med orden "die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir" (Dilthey 1924:144). För svensk historieforskningens vidkommande har Peter Aronsson tidfäst detta återvändande till 1990-talet och beskriver det som en reaktion mot de närmast föregående decenniernas fokus på hypotetisk-deduktiva förklaringar:

...kritiken, eller kanske i första hand en stilla besvikelse eller misströstan över det svåra i att nå så långt på den ambitiöst förklarande vägen, vilket ledde vidare mot lägre ambitionsnivåer vad gäller förklaringens centralitet. Det klassiska dikotoma begreppet "förstå", men också teoretiserade versioner av "beskrivning", dit jag menar att avancerade svar på frågan "hur?" eller "vad?" i diskursteoretiska eller kulturanalytiska traditioner kan räknas, fick en renässans. En återgång till den narrativa huvudfåran som en legitim grund för historieskrivandet är tydlig i samtiden (Aronsson 2002:193).

Förståelse har, enligt *Svensk ordbok*, två betydelser: dels att tillgodogöra sig ett tankemässigt innehåll, dels ett erkännande av att något kan vara berättigat, ofta åtföljt av sympati. Vad det handlar om i citaten ovan är förstås den första betydelsen som också skulle kunna uttryckas som att begripliggöra eller göra meningsfullt. Den övergång från förklaring till förståelse som Peter Aronsson identifierat kan också uttryckas som ett skifte från vad Jerome Bruner kallar ett paradigmiskt till ett narrativt tänkande (Bruner 1986).

Det paradigmatiska tänkandet, skriver Bruner, dominerar vetenskapens värld. Det är en värld där god forskning strävar efter att uppfylla ideal grundade i ett formellt, matematiskt system av beskrivning och förklaring. Den goda forskningen söker generella orsakssamband och empiriskt grundad sanning med en gedigen och välmotiverad teoretisk förankring. Inom naturvetenskaper som fysik eller biologi gör teorier i allmänhet anspråk på att säga något om världen omkring oss, något som kan provas i empiriska studier. Inom humaniora och samhällsvetenskap är en empirisk prövning av teories sanningsvärde ofta betydligt svårare. Teorier kan då spela en heuristisk roll, där det väsentliga inte är teorins sanningsvärde utan snarare dess förmåga att ge struktur åt ett vildvuxet källmaterial.

En sådan ansats är dock inte oproblematiske. De flesta teorier ger någon förklarande eller strukturerande faktor, det må sedan vara klass, genus eller *homo oeconomicus*' drift att fatta rationella beslut, större tyngd och betydelse än andra. Låt oss betrakta ett enkelt exempel:

En vacker söndag i oktober vänder en man jorden i sitt trädgårdsland. Det är lätt att beskriva denna enkla vardagshändelse, det finns en beskrivning som är sann, som stämmer överens med vad vi ser framför oss: här är en man som gräver. Vi kan fördjupa och förfina vår beskrivning: han gräver djupt eller ytligt, förstrött, engagerat eller uttråkat, hans stövlar är gröna eller röda. Men han gräver.

Låt oss så göra vår grävande man till ett historiskt problem: den 18 oktober 2021 grävde Sven Svensson upp trädgårdslandet för första gången i sitt 65-åriga liv. Den fråga som de flesta historiker omedelbart ställer sig är: Varför?

För att besvara den frågan måste vi lämna den rena beskrivningen. Fakta, säkerställda empiriska observationer – vad Roddy Nilsson (2005:241) kallat "singulära satser av annalistisk karaktär" – räcker inte. Singulära satser, skriver Nilsson, saknar historisk mening i sig – de får mening först när de blir en del av en tolkning, en historisk berättelse. Ett singulärt påstående kan representera verkligheten

och i den meningen vara "sant". En tolkning kan bara handla om verkligheten.

Problemet för historiker är att vi, när vi tar steget förbi den rena beskrivningen, öppnar för mångtydigheter, ett myller av alternativa tolkningar. Sven Svensson vill hålla sig i form genom fysiskt arbete. Han vill ställa trädgården i ordning inför vintern. Han vill göra sin hustru glad. Tre tänkbara förklaringar som alla tre mycket väl kan vara sanna. Och samtidigt tre förklaringar som ingalunda utesluter varandra.

Vi kan analysera vår grävande mans handlande i ljuset av en teori om sociala relationer i kärnfamiljen. Vad som då hamnar i fokus är mannen som gräver för att göra sin hustru glad. En sådan analys gör handlingen begriplig. Den är trovärdig och stämmer överens med kända fakta. Därigenom styrks också teorins användbarhet som förklaringsmodell. Väljer vi istället som utgångspunkt den moderna västerlänningens fixering vid kropp och hälsa ger analysen, som nu kommer att kretsa kring trädgårdsarbete som nyttig motion, fortfarande en trovärdig och begriplig bild – men en helt annan.

Varje val av teoriram riskerar alltså att dölja betydelsefulla faktorer, faktorer som i ljuset av en annan teori skulle spela den dominerande rollen. Den övertygande förklaringen riskerar att begränsa vår förståelse. Borde en historiker kanske snarare bejaka det myller av faktorer som möter på forskningsfältet, på samspelet och relationerna dem emellan? Annorlunda uttryckt: borde vi avstå från att bekymra oss om teoriernas funktion som empiriska utsagor, om deras förmåga att ge oss "sanningen" om ett historiskt skeende, för att i stället söka efter mening? Borde vi överge det paradigmatiske tänkandet till förmån för det narrativa?

Tanken på historia som narration, som berättelse, kan tyckas överraskande eller (för en del) rentav stötande. Men historia är, oundgängligen, berättelser. Det förflutna som händelser – *res gestae* – är utom räckhåll för oss. Visst finns det kvarlämnade krukskrivor och dokument, men lever det förflutna vidare i dessa källor?

Nej säger filosofen Michael Stanford: Tagna ur sitt ursprungliga sammanhang har källorna berövats den mening de en gång hade. Historikerns arbetsfält blir därmed berättelsen om det förflutna – *historia rerum gestae* – och arbetsuppgiften att återskapa den värld som en gång gav mening åt dem (Stanford 2007:102f).

'Återskapa' kan emellertid inte förstås som ett återskapande eller rekonstruktion av det förflutna sådant det verkligen var. Att skriva historia innebär också att skapa eller konstruera något nytt. Den danske historikern Erik Arup gav uttryck för den insikten när han 1914 skrev att det kanske hade varit bättre om språkbruket medgav att vi ersatte uttrycket 'att skriva historia' med uttrycket 'att dikta historia' (Arup 1914:107).

Därmed inte sant att Arup inte såg någon skillnad mellan vetenskaplig historieskrivning och historiska romaner. Någon obegränsad diktarens frihet ville han inte åberopa. Historikern, skriver Arup, har att dikta med utgångspunkt i fakta, i alla tillgängliga fakta, aldrig emot dem och aldrig utöver dem (ibid).

Men vad är ett historiskt faktum? Som nämnts ovan hävdar Roddy Nilsson att ett singulärt påstående – ett "faktum" – saknar historisk mening och blir meningsbärande först sedan det infogats i en tolkning, en historisk berättelse. En liknande tanke uttrycktes av den amerikanske historikern Carl L. Becker redan 1931 när han ifrågasatte huruvida historiska fakta, tagna för sig själv, över huvud taget existerar. Ett faktum, menade Becker, är inte ett faktum förrän det bekräftats – och när det bekräftas ges det också en bestämd plats i ett bestämt nätverk av idéer. Att erövra faktabaserad kunskap är därför en process som är långt mer komplicerad än att bara samla information:

To set forth historical facts is not comparable to dumping a barrow of bricks. A brick retains its form and pressure wherever placed; but the form and substance of historical facts, having a negotiable existence only in literary discourse, vary with the words employed to convey them (Becker 1932:232).

Formen och substansen hos fakta varierar inte bara med de ord vi väljer för att återge dem, de varierar också med de narrativa element som formar en framställning eller berättelse. Enkelt uttryckt är en berättelse avgränsad i tid och rum. Inom dessa gränser eller ramar finns händelser och aktörer som samspelar och påverkar varandra. De narrativa elementens inbördes relationer kan vi uppfatta som utgörande berättelsens intrig.

Vilka ramar, händelser och aktörer som formar berättelsen beror av de val historikern gör. Att formulera ett historiskt problem och en frågeställning innebär att välja. Historikern väljer också det källmaterial som kan kasta ljus över problemet – i en studie kan valmöjligheterna vara ytterligt begränsade, i en annan kan en *embaras de richesses* ställa forskaren inför svåra avgränsningar. Därtill påverkas uppsättningen narrativa element när historikern väljer teoretiska utgångspunkter.

Valen av problem, frågeställning, teori och metod är också ömsesidigt beroende av varandra. Problemformulering och frågeställningen avgör om ett visst källmaterial är relevant för undersökningen, och omvänt kan tillgången till (eller avsaknaden av) källmaterial påverka frågeställningen. Samma ömsesidiga beroende gäller i förhållande till den valda teoriramen och den valda metoden: den historiker som intresserar sig för maktrelationer sådana de analyserats av Max Weber, Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Jürgen Habermas eller Judith Butler söker ett problem och ett källmaterial som kan belysa dessa. Och omvänt – den som i ett givet material ser uttryck för makt (eller vanmakt) väljer en teori som möjliggör en omformning av materialet till en meningsskapande berättelse. Problemformulering, frågeställning och teorival leder i sin tur till att en viss metod framstår som mer fruktbar än andra.

De val historikern gör kan vara medvetna och reflekterade – det är de valen som historikern också mer eller mindre utförligt redogör för i sina arbeten. Men de val som träffas kan också avgöras på vad Hayden White kallat ett djupare medvetandeplan:

...a deep level of consciousness on which a historical thinker chooses conceptual strategies by which to explain

or represent his data. On this level, I believe, the historian performs an essentially poetic act, in which he prefigures the historical field and constitutes it as a domain upon which to bring to bear the specific theories he will use to explain "what was really happening" in it.

This act of prefiguration may, in turn, take a number of forms, the types of which are characterizable by the linguistic modes in which they are cast (White 1975:X).

Den "prefigurering" av det historiska fältet som White talar om är beroende av våra föreställningar om världen omkring oss, föreställningar som är så förgivettagna och självklara att vi inte närmare funderar över dem.

Eva Österberg, professor i historia i Lund, har pekat på några sådana föreställningar av avgörande betydelse för vår tolkning vår omvärld, dess förflutna, dess nu och dess framtid (Österberg 1995):

- Hur har relationen sett ut mellan struktur och aktör/subjekt? Är människan en marionett bunden av sitt arv, av ekonomiska begränsningar, sociala mönster eller normer med giltighet över längre perioder? Eller har hon kanske autonomi, en frihet att välja, kraft att bli en skapare istället för enbart en bärare av inrotade vanor?
- Vad är det som ger människan identitet, och på vilket sätt styr sedan denna identitet hennes handlande? Hur förhåller sig sociala roller till identitet, hur förenas olika identiteter hos samma människa?
- I vilken utsträckning handlar egentligen människan rationellt i meningen genomtänkt, medvetet, logiskt i förhållande till bestämda mål?
- Har människan alltid agerat utifrån en upplevelse av individualitet, ett jagmedvetande, en självreflektivitet? Den frågan kan i sin tur knytas till det större spørsmålet om människan i grunden varit densamma genom århundradena eller om det är först "den moderna människan" som utvecklat individualism och förmåga till självbegrandan.

Problem, frågeställning, teori, metod flätas samman i en väv där ingendera tråden kan göra anspråk på primat över de andra. Att

välja ut en av trådarna, att hävda en given metods överlägsenhet över andra utan hänsyn till vävens helhet, kan, som Joseph Dunne och Shirley Pendlebury uppmärksammat, leda till att det tekniska tillvägagångssättet olyckligt separeras från den önskade praktiken:

Through this disembedding it is supposed that what is essential in the knowledge and skill can be encapsulated in explicit, generalizable formulae, procedures, or rules. The latter then are to be applied to the various situations and circumstances that arise in the practice so as to meet the problems that they present. These problems are supposed to have nothing in them that has not been anticipated in the analysis that yielded the general formulae, and hence to be soluble by a straightforward application of the latter, without need for insight or discernment in the actual situation itself (Dunne & Pendlebury 2003:197).

Dunne och Pendlebury påminner om hur denna insikt återgår på Aristoteles' förståelse av *techne*, *praxis* och *fronesis* som den uttrycks i *Den nikomachiska etiken*, bok 1 kapitel 3:

...it is the mark of an educated man to look for precision in each class of things just so far as the nature of the subject admits; it is evidently equally foolish to accept probable reasoning from a mathematician and to demand from a rhetorician demonstrative proofs (Aristoteles 1980:3).

Att en given metod tillskrivs prestige innebär därför inte att den också kan övervinna alla former av motstånd i det material forskaren ställs inför. De variationer och fluktuationer som präglar mänskliga angelägenheter gör att de illa lånar sig till undantagsfria och universella formuleringar. Verklighetens stringens förutsätter därför ett erkännande av den form av stringens som är – eller inte är – tillgänglig i olika domäner, och därav följer också oundvikligen ett behov av metodologisk pluralism (Dunne & Pendleby 2003:200).

Stringens i humanistisk forskning är inte självklart samma stringens som präglar naturvetenskaperna. Humanioras *implicita agenda*, skriver Jerome Bruner, är att odla eller generera hypoteser. Och odlandet av hypoteser (till skillnad från prövande av hypoteser) leder till framodlandet av såväl flera perspektiv som av de möjliga världar som motsvarar de krav dessa perspektiv ställer. Human-

vetenskapernas hypoteser är inte utan begränsningar, men begränsningarna avgörs inte av hypotesernas prövbarhet i en naturvetenskaplig mening, inte heller av en strävan efter giltighet över ett brett spektrum av mänskliga perspektiv. Begränsningen är istället att de måste vara igenkännliga som "sanna mot tänkbara erfarenheter", att de är trovärdiga, övertygande, sannolika – att de har "verisimilitude" (Bruner 1986:52).

I ett sådant odlade av alternativa perspektiv och möjliga världar är metodologisk pluralism nödvändig. Källkritisk metod är så gott som alltid närvarande, men sällan ensam och, som Roddy Nilsson påpekat, inte alltid oundgänglig eller ens relevant i samtidshistorisk forskning (Nilsson 242). Det temanummer om metod som Historisk tidskrift gav ut 2013 ger exempel på den metodologiska bredd som samtida historisk forskning uppvisar, och detsamma gäller för de tio avhandlingarna i det axplock jag nämnt ovan där de metodologiska valen rymmer autoetnografisk metod, narrativ analys, historisk-arkeologisk metod, komparativa studier, analys utifrån kategorikonstruktioner, intervjuer, verbinkriktad metod.

Svaret på frågan "vilken metod bör historikern använda?" kan därmed inte bli annat än:

Det beror på.

Referenser:

Aristoteles 1980: *The Nichomachean Ethics*. Oxford: Oxford University Press.

Aronsson, Peter 2002: "Historiekultur, politik och historievetsenskap i Norden". *Historisk tidskrift* vol. 122 nr 2, 189-208.

Arup, Erik 1914: "Vilhelm Grønbech: Religionsskiftet i Norden". *Historisk Tidsskrift* (DK), Bind 8, række 5, 106-120.

Becker, Carl L 1932: "Everyman His Own Historian". *The American Historical Review*, vol. 37, no. 2, 221-236.

Benedahl, Marie 2020: *Fall in line: genus, kropp och minnena av det amerikanska inbördeskriget i skandinavisk reenactment*. Diss. Växjö: Linnéuniversitetet.

Borenberg, Paul 2020: *Tjänstefolk: vardagsliv i underordning, Stockholm 1600-1635*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

Bruner, Jerome 1986: *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dilthey, Wilhelm 1924: *Gesammelte Schriften. V. Band: Die geistige Welt. Einleitung in die Philosophie des Lebens. Erste Hälfte*. Leipzig und Berlin: Teubner.

Egefur, Fredrik 2020: *Gränslösa rörelser för fred 1889-1914: aktörskap, strategi och begreppsvärld hos socialistisk och liberal fredsaktivism*. Diss. Lund: Lunds universitet.

Englund, Josefin 2018: *Som folk är mest: könsideal i svenska kontaktannonser 1890–1980*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Englund, Viktor 2019: *Fångsamhället som inte skulle finnas: överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Hansen, Kenth 2020: *Medeltida stadsaristokrati: världsligt frälse i de skånska landskapens städer*. Diss. Lund: Lunds universitet.

Historisk tidskrift vol. 133 nr 3.

Lundberg, Björn 2018: *Naturliga medborgare: friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga örnar 1925-1960*. Diss. Lund: Lunds universitet.

Nilsson, Roddy 2005: "Postmodernism, källkritik och historieskrivning". *Historisk tidskrift* vol. 125 nr 2, 233-248.

Nilsson Mohammadi, Robert 2018: *Den stora gruvstrejken i Malmfälten: en muntlig historia*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Rotbain, Avigail 2019: *Könets krona: representationer av svenska drottningar från stormaktsenvælde till medborgarsamhälle*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

Runesson, Anton 2021: *Blod, kött och tårar: kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Stanford, Michael 2007: *The Nature of Historical Knowledge*. Oxford: Blackwell.

White, Hayden V 1975: *Metahistory: the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Åhlman, Christoffer 2019: *Mötet med det skrivna ordet: kvinnors läsande och skrivande under 1700-talet*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Österberg, Eva 1995: *Folk förr: historiska essäer*. Stockholm: Atlantis.